

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
BAKİ AVRASIYA UNİVERSİTETİ

Professor Ədalət TAHİRZADƏNİN
75 illik yubileyi şərəfinə keçirilən
“DİLİMİZ, ƏDƏBİYYATIMIZ VƏ TARİXİMİZ
ƏN YENİ ELMİ ARAŞDIRMALAR İŞİĞİNDƏ”
adlı Respublika Elmi Konfransının
M A T E R İ A L L A R I

Bakı, 15 may 2026-cı il

Asif RÜSTƏMLİ¹

CÜMHURİYYƏT DÖNƏMİ "MİLLİ NƏĞMƏLƏR" KİTABINDA TƏRTİBÇİ VƏ MÜƏLLİF PROBLEMLƏRİ

Özət

Cümhuriyyətimizin mənəvi yadigarı, dəyərli ərmağanı - "Milli nəğmələr" poeziya məcmuəsi Mirzəzadə soyadı ilə cəm və nəşr olunmuş, kitab 1919-cu ildə Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən "İrən" elektrik mətbəəsində çaplanmışdır.

"Milli nəğmələr" ədəbi toplusuna Abbas Səhhətin "Azərbaycan", "Fəryad", Məhəmməd Füzulinin "Şəbi-hicran, Mirzə Ələkbər Sabirin "Elm və birliyə tərgib", "Məktəb", Məhəmməd Hədinin "Çocuğa xitab", Əli bəy Hüseynzadə Turaninin "Hali-Vətən", Əli Abbas Müznibin "Ögüd", Ağa Əli Nəsehin "Elm və tərbiyə", Səməd Mənsurun "Ayl qardaşım", Mirzə Cəlal Yusifzadənin "Vətənim", Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin "Vətən marşı" və s. şeirlər məcmuəsinin poetik ruhuna uyğun seçilmiş klassik ədəbi nümunələridir.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Mirzəzadə qardaşları "Milli nəğmələr" in bədii materiallarının yən qismini "Türk nəğmələrinin məcmuəsi", "Kəşkül və yaxud Nəğmələr məcmuəsi", "Ordu marşı", "Əsgəri nəğmələr" və digər məcmuələrindən, kitablarından, müəllif əlyazmalarından, mətbuat sənədindən toplayıb nəşrə hazırlamışlar.

"Milli nəğmələr" dəki şeir müəlliflərinin tərkibini nəzərdən keçirdikdə onlardan bir qrup Türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri olduğu bəllənir. Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, Əhməd Kamil, Məhəmməd Əmin Yurdaqul, Məhəmməd Sahib, İsmayıl Həqqi bəy, Feyzi bəy, Əli Kami Akyüz, Əli Əbi, Müəllim Naci, Abdulla Cövdət və digərlərinin hərbi vətənpərvərlik, yurdsevərlik, elm, maarif, mədəniyyət, mənəviyyət, əxlaq, haqsızlıq, ədalətsizlik və b. mövzularda yazdıqları vətənə və millətə həsr olunmuş şerqilər, qəhrəmanlıq marşları, nəğmələr yüksək zövq və böyük peşəkarlıqla seçilərək "Milli nəğmələr"ə daxil edilmişdir. Kitabı cəm və nəşr edən Mirzəzadə şeir seçimində, tərtib prinsiplərində sərbəst yanaşmışdır. Bəzi şeirlərin adı və ya misrası dəyişdirilmiş, bəndləri ixtisar edilmiş, bəzilərində müəllifi müəyyən edilməmişdir. Bu araşdırmada problemlərin müəyyən bir qisminə aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: Mirzəzadə, Milli nəğmələr, Vətən marşı, Cəmo bəy, Nəseh, Zərdəbi.

Asif RUSTAMLI

Issues of Compiler and Author in the Book «National Songs» of the Republican Period

Abstract

The spiritual heritage, valuable gift of our Republic - the poetry collection "National Songs" was compiled and published under the surname of Mirzazadeh, the book was printed in 1919 at the "İrən" electric printing house operating in Baku.

The literary collection «National Songs» includes Abbas Sahhat's «Azerbaijan», «Faryad», Mahammad Fuzuli's «Shabi-hijan», Mirza Alakbar Sabir's «Elm ve birliya targhib», «Mektab», Mahammad Hadi's «Address to the Child», Ali bey Huseynzade Turani's «Hali-Vatan», Ali Abbas Muznib's «Ögüd», Agha Ali Naseh's «Elm ve tərbiye», Samad Mansur's «Ayl barzım», Mirza Jalal Yusifzade's «Vatanım».

1 AMEA N. Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, şöbə müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor, asif_rustemli@yahoo.com, <https://orcid.org/0009-0004-0964-466X>.

Jamo bey Jabrayilbeyli's «Vatan marşı» and other poems selected in accordance with the poetic spirit of the collection. It should be especially emphasized that the Mirzazade brothers have included a certain part of the artistic materials of «National Songs» in the «Collection of Turkish Songs», «Kashkul or Songs Collection», «Army Marches», «Asgari «Songs» and other collections, books, author's manuscripts, and press pages, and prepared them for publication.

When considering the composition of the authors of the poems in "National Songs", it becomes clear that a group of writers among them are prominent representatives of Turkish literature. Namiq Kamal, Tofiq Fikret, Ahmed Kamal, Mahammad Emin Yurdaqul, Mahammad Sahib, Ismayil Haqqi bey, Feyzi bey, Ali Kami Akyuz, Ali Alavi, Muallem Naci, Abdulla Cevdet and others wrote orientals, heroic marches, and songs dedicated to the homeland and nation on military patriotism, patriotism, science, enlightenment, education, culture, spirituality, morality, injustice, etc. topics were selected with high taste and great professionalism and included in "National Songs". Mirzazade, who compiled and published the book, approached the problem freely in the selection of poems and principles of composition. The name or verse of some poems was changed, the stanzas were shortened, and the author of some was not identified. In this study, a certain part of the problems was clarified.

Keywords: *Mirzazade, National songs, National anthem, Jamo bey, Naseh, Zardabi.*

Giriş

Mirzəzadə soyadlı tərtibçinin "Milli nəğmələr" adlı poeziya almanaxı 1919-cu ildə Bakıda, "İran" elektrik mətbəəsində nəşr edilmişdir. "Mirzəzadə"nin kim olması barədə "Milli nəğmələr"də dəqiq informasiya verilməsə də ilk aydınlaşdırıcı məlumata "Azərbaycan kitabı" bibliografiyasında təsadüf olunur. Bu mətbəə mənbədə yazılmışdır: "Mirzəzadə Ağahəsən. Milli nəğmələr. Came və nəşiri: Mirzəzadə. Birinci çap. Bakı, "İran" elektrik mətbəəsi. 1919. 76 s." [1].

"Azərbaycan kitabı" bibliografiyasının tərtibçisi Ə.Y.Əliyev "Mirzəzadə"nin Ağahəsən olduğunu təsdiqləsə də bu güvənin hansı fakta, mənbəyə istinadən verildiyi məlum deyildir. Bəllidir ki, Ağahəsənin böyük qardaşı Qafur Rəşad (1884-1943) hələ 1911-ci ildə "Nəşriyyatı-Mirzəzadə"ni təsis etmiş, onun "müdir və sahibi-imtiyaz"lığı ilə həmin ilin noyabr ayından "Məktəb" jurnalı və "Məktəb elektrik mətbəəsi" fəaliyyətə başlamışdır. İyirmi yaşlı Ağahəsən isə şübhəsiz ki, böyük qardaşı Qafur Rəşadla birlikdə həm "Nəşriyyatı-Mirzəzadə"də, həm də "Məktəb" jurnalında bərabər çalışmışlar. Müəyyən müddət Lahıcda müəllim işləmiş Ağahəsən Mirzəzadə (1891-1918) bir müddət redaktor vəzifəsində çalışmış, 1916-1917-ci illərdə "Sovqat" qəzetinin müdiri və "sahibi-imtiyaz"ı olmuşdur.

"Milli nəğmələr" şeir kitabının ilk mərhələdə - 1918-ci ildə toplayıcısı olsa da Ağahəsən Mirzəzadə təəssüf ki, nəşr işini başa çatdırmamış, ömrünün çox gənc çağında - 27 yaşında, vərəm xəstəliyinin əzabları altında 1918-ci il 19 noyabr tarixində dünyasını dəyişmişdir. Ədəbi ictimaiyyət üçün ağır itki olan Ağahəsən Mirzəzadə haqqında "Azərbaycan" qəzeti qara, qalın haşiyə içində dərc etdiyi məlumatda yazırdı: "Qafur Rəşad Mirzəzadə kamali-yaş və təhəssürlə öz sevgili qardaşı, müəllim və mühərrir Ağahəsən Mirzəzadənin ölüm xəbərini qöv-m-əqrəba və dost-aşnalarına xəbər veriyor. Təşyi-yi-cənəzə (cənəzeni təşviyat etmə - A.R.) bu gün çəharşənbə günü, səbh saat 10-da Nijni Tazəpirski küçədə 25 nömrəli evdən götürülüb Tazəpir məscidinə aparılacaqdır" [2].

Ağahəsən Mirzəzadənin vəfatından sonra "Milli nəğmələr" üzərində yarımcıq qalmış tərtib və nəşrə hazırlama işlərini onun böyük qardaşı Qafur Rəşad Mirzəzadə vəfa bərcu olaraq ləyaqətlə başa çatdırmış və 1919-cu ilin təxminən iyun-iyul aylarında "İran"

mətbəəsində dərc etdirmişdir. “Milli nəğmələr”ə daxil edilmiş, sözləri Xədicə xanıma, musiqisi Zülfüqar bəy Hacıbəyliyə məxsus olan “Milli Marş” “Övraqi-Nəfisə” məcmuəsində “Tazə milli marşdır” [3] adı ilə çap olunmuşdur. Məlumdur ki, Ağə Həsənin vəfatından yarım il sonra jurnalda dərc edilmiş “Milli Marş”ın “Milli nəğmələr” kitabına salınması yalnız Qafur Rəşadın xidməti kimi dəyərləndirilə bilər. Bununla belə Abdulla Şaiqin “Uşaq gözlüyü” kitabının 6-cı nəşri “Nəşriyyati-Mirzəzadə”də çapa hazırlanmış və 1919-cu ildə “İran” mətbəəsində nəşr olunmuşdur. Bu və ya digər faktlar təsdiqləyir ki, Ağə Həsənin dünyasını dəyişməsindən sonra da Qafur Rəşad nəşirlik fəaliyyətində soyad olaraq “Mirzəzadə” adından istifadəni davam etdirmişdir. Faktların müqayisəsi təsdiqləyir ki, “Milli nəğmələr” kitabına materialların toplanması, seçilməsi və tərtibçilik işlərini Ağə Həsənin və Qafur Rəşad Mirzəzadə qardaşlarının birgə həmmüəllifliyi ilə araya-ərsəyə gətirilmişdir.

“Milli nəğmələr” (1919): tarixi qaynaqlar, müəlliflik problemləri və istiqbal yaddaşı

“Milli nəğmələr”in çap olunduğu “İran” elektrik mətbəəsi Bakı şəhərinin o vaxtda Vorontsov (indiki İslam Səfərli – A.R.) küçəsində yerləşirdi. Bəzi mənbələrin yazdığına görə, rəğmən “İran” elektrik mətbəəsi İran dövlətinin Bakıdakı konsulluğunun tabeliyində fəaliyyət göstərmirdi. Bu mətbəə 1918-ci ildə yaradılmış, ilk kitabı 1918-ci (hicri 1337) ildə işıq üzü görmüş M.S.Zeynalzadənin “Həvəs” adlı 24 səhifəlik hekayəsidir. “İran” elektrik mətbəəsinin nəşr etdiyi ikinci kitab Məhəmməd əfəndi Dağıstaninin “Zeynül-məkənd” (Zeynin məktubları, 1919, 24 s.), üçüncü kitab isə Mirzəzadə qardaşlarının tərtib etdiyi “Milli nəğmələr” məcmuəsidir. Bunlardan əlavə Nəriman Nərimanovun “Biz Qafqazda şüar ilə gedirik” (1919) və digər kitabçalar da “İran” mətbəəsində basılmış və yayılmışdır.

Cümhuriyyət dövrünün məşhur satirik jurnalı “Zənbur” nəinki “İran” elektrik mətbəəsində çap olunurdu, həm də redaksiyası (idarəsi) bu mətbəədə yerləşirdi. Satirik məcmuənin ilk sayında yazılırdı: “Məcmuənin adresi: Bakı, Voronovski küçədə, “İran” mətbəəsində “Zənbur” idarəsi” [4].

“İran” mətbəəsi və “Zənbur” jurnalı Məclisi-Məbusanın (Parlamentin) “Hümmət” Sosial-demokrat fırqəsi və şəxsən Əliheydər Qarayev tərəfindən himayə olunurdu. Karikatura ustası Əzim Əzimzadənin və Məhəmmədəli Sidqinin “Zənbur”un fəaliyyətində xidmətləri danılmazdır. Məhz qeyd olunan siyasi-ideoloji yaxınlığa görə Mirzəzadə qardaşlarının tərtib etdikləri “Milli nəğmələr” kitabının çapı “İran” mətbəəsində, satış reklamı isə yalnız “Zənbur” məcmuəsi vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. Satirik jurnal üslubuna “xilas” çıxaraq bildirişində yazırdı: “Elan. 76 səhifədən ibarət “Milli nəğmələr” çapdan çıxıb mövqeyi-füruşə (satışa - A.R.) qoyuldu. Bu kitab məktəb nəğmələri, el nəğmələri və əsgər nəğmələrinin məcmusudur. Qiyməti 10 rublə. Bakının kitab mağazalarında satılır” [5].

Bu elan “Zənbur” məcmuəsində 1919-cu il iyul-noyabr aylarında beş dəfə təkrar olaraq oxucuların diqqətinə çatdırılmışdır. İstinad olunan faktlar təsdiqləyir ki, Qafur Rəşad Mirzəzadə ictimai-siyasi baxışlarına görə Sosial-demokrat fırqəsinə yaxınlığı ilə tanınmış, “İran” elektrik mətbəəsi təsis olunduğu gündən bu müəssisə ilə sıx əməkdaşlıq etmişdir. Bəlkə də sovet rejimi dönəmində 1937-ci ilin dəhşətli repressiyasından kənarda qalmasında diqqətçəkən amillərdən biri kimi onun sosdemokratlarla yaxın mövqedə olması, açıq siyasətdən uzaq dayanmasıdır.

“Milli nəğmələr”dəki şeir müəlliflərinin bir qrupu Türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələridir. Onlardan Tofiq Fikrətin 1908-ci ildə yazdığı və Azərbaycanda da məşhur olan “Millət şərqi” dövrün ilk istiqlal marşı idi. Şərqinin: “Millət yoludur, Həqq yoludur, addığımız yol, Ey Həqq yaşa, ey sevgili millət yaşa... var ol!” [6] - şah beyti “İstiqlal” qəzetinin epigrafi kimi Cümhuriyyətsevərlərə ünvanlanmışdır. Namiq Kamalın “Vətən marşı”, “Marş” əsərlərinin hər biri vətən sevgisinin əbədiyyat manifestidir. “Amalımız, şükranımız iqbal-i Vətəndir, Sərhəddimizə qalə bizim xak-i bədəndir!” – deyə vətənə və insanlığa hərbi and kimi səslənən bu odlü misralar gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları və qoruyucuları üçün səfərbərlik çağırışı idi. Namiq Kamalın 1872-ci ildə yazdığı, “Vətən yaxud Silistre” adlı 4 pərdəli dramında “Vatan şarkısı” adlandırdığı, tərtibçi Mirzəzadənin “Vətən marşı” adı ilə “Milli nəğmələr”ə saldıdığı, güclü daxili enerjiyə malik misraların ritmi, istiqlalçılar nəslinin nəbzi ilə eyni ahəngdə döyünürdü.

Əhməd Kamalın (1873-1942) “Təraneyi-vətən” şeiri ilk dəfə 1910-cu ildə “Yeni Füyuzat” jurnalının 3-cü sayında dərc olunmuşdur. Bu marş sonralar Cəfər Bünyadzadənin çap etdirdiyi “Kəşkül və yaxud Nəğmələr məcmiəsi”ndə [7] çıxmış, 6 bənddən ibarətdir. “Kəşkül və yaxud Nəğmələr məcmiəsi”ndə 4-cü bəndin üç misrası fərqlidir: “Anamızıdır, anamız, Anamızdan ucamız, Bu Vətəndir xocamız...” və s. Bu şeirin iki bəndi “Milli nəğmələr”də ixtisar edilmişdir. Ə.Kamalın “Təraneyi-vətən” şeiri “Milli nəğmələr”dəki redaksiyada Balaqədəş Səttaroğlunun cəm və nəşr etdirdiyi “Ordu Marşları” kitabında [8] da nəşr olunmuşdur. Azərbaycanda dönə-dönə çap edilən bu marş Türkiyədə uzun onilliklər araşdırıcılara məlum deyildi. Əsərin nəşr versiyaları arasında müəyyən fərqlərin mövcudluğu diqqət çəkir.

Türkiyəli şair, pedaqoq, tərcüməçi Əli Kami Akyüzün (1873-1945) “Marş” şeiri “Milli nəğmələr” (1919) kitabına müəllif imzası olmadan daxil edilsə də bu şeir Birinci Qarabağ müharibəsi dövründə (və sonrakı dövrlərdə) yeni yaranmış Azərbaycan ordusunun, gənc əsgərlərin ruhlandırılmasında, döyüş əzminin yüksəldilməsində mühüm, əvəzsiz rol oynamış məşhur əskəri marşdır:

*Anam məni yetişdirdi bu yerlərə yolladı,
Bu sancağı təslim etdi, Allaha ismarladı [9].*

Görkəmli sənətçi Cavanşir Quliyevin bəstəsində bu marş könülləri fərəh, qürur hissi ilə coşdururdu, müharibə dövrünün əskəri nəğməsi silsiləsindən yaddaşlara əbədi həkk olunmuşdu. Sadəcə olaraq Əli Kaminin “Marş”ının mətni üzərində ciddi “əməliyyat” aparılmış, daha çox azərbaycanlaşdırılmışdır. Çünki, “Marş” “Qafqazın şanlı əsgəri”nə həsr edildiyi halda “Azərbaycan əsgəri”nə çevrilmiş, “Marş”ın ikinci bəndi isə bütövlükdə yenidən yazılmışdır.

Bu araşdırma yazılan ərəfədə bəstəkar Cavanşir Quliyevlə əlaqə saxlanmış, o, bu sətirlərin müəllifinə bildirmişdir ki: “Marş”ın mətnini Laçında, müharibə dövründə mənə Arif Paşayevin batalyonunda xidmət edən zabıt, bölük komandiri Əhliyyət Süleymanov vermişdir. O vaxt şeirin müəllifi də məlum deyildi. Marşın ilk versiyası Əli Kaminin sözləri əsasında ifa edilmişdir. Müəyyən müddətdən sonra Az.TV-də mənə bildirildi ki, “Əsgər marşı”nın ikinci bəndi zəifdir, onu dəyişmək lazımdır. Şair, telejurnalist Ağalar Mirzə “Əsgər marşı” üçün yazdığı ikinci bəndi təqdim etdi:

*Yastığımız Vətə daşı,
Yorğanımız qar olsun.
Biz bu yoldan dönər olsaq
Namus bizə ar olsun!
Nə gözəldir ölmək bizə
Sevgili Vətən üçün
Yanar ürək yurd eşqilə
Daima için-için...”*

Fərqli zamanlarda yaşamış azərbaycanlı şair Ağalar Mirzənin (1954-2008) türkiyəli söz ustası Əli Kəminin (1873-1945) “Marş”ına əlavə yazdığı bu bir bənd eyni ruhun, hissiyyatın, düşüncənin bariz təəcəllası kimi bir-birini tamamlamışdır.

Cavanşir Quliyevin səsləndirdiyi bu dəyərli məlumat onilliklərdən bəri sirt pərdəsi altında qalmış həqiqətləri üzə çıxartdı, Türkiyə və Azərbaycan xalqlarının tarixi qardaşlığının mədəniyyət faktı, birliyə, bütövlüyə səsləyən cəsarət, mətanət, şücaət və qeyri-“Marş”ı ucalığında bərqərar olmuşdur.

“Milli nəğmələrdə geniş istifadə edilmiş qaynaqlardan biri də “Türk nəğmələrinin məcmuəsi”dir [10]. Naşiri Həsən bəy Məlikzadə Zərdabi, şeirlərin müəllifi isə kitabın cildində və titul səhifəsində qeyd edilməmişdir. Məcmuənin çapına Tiflis senzura idarəsi 14 iyul 1900-cü ildə icazə vermiş, hicri 1318-ci (miladi 1901-ci) ildə Badkubə (Bakı) şəhərindəki “Qubernski pravlinanın mətbəəsində” çap edilmişdir. Bu həmin mətbəədir ki, H.B.Zərdabi İstanbuldan alıb gətirdiyi ərəb hürufatı ilə 1875-1877-ci illərdə ilk milli qəzetimiz olan “Əkinçi”nin nəşrini burada həyata keçirmişdir. Kitabın adı rus dilində belə yazılmışdır: “Сборник хороших азербейджанских песен” (Azərbaycan xor nəğmələrinin toplusu – A.R.). Naşir bəlkə də bu adla sensorun diqqətini kitabdan yayındırmaq məqsədini güdmüşdür. “Türk nəğmələrinin məcmusu” eyni fərdi üslubda yazılmış, klassik Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri olmaqla 18 şeirdən ibarətdir. Bu əsərlərin 1-dən 18-dək “nömrə” təməli müxtəlif müəlliflərin əsərlərindən seçmələr olmadığı, yalnız bir şairə aidliyi anlamına gəlir. H.B.Zərdabi əgər nəğmələr kitabının naşiridirsə (özünün də yazdığı kimi-A.R.) bu şeirlərin müəllifi kimdir? Bu suala əslində şeirlərin özü daha dürüst və dəqiq cavab verir. “Türk nəğmələrinin məcmuəsi”ndə verilmiş ilk, “nömrə -1” şeir “Duayi-padşah” adlanır. Səkkiz bəndlik şeirin sonuncusunda – möhürbəndində yazılır:

*Sayəsində cümlə cahan,
Asudədir pirü cəvan.
Naseh edər virdi-zəban,
Padşah salamat olsun!
Yaruna səadət olsun [11].*

Kitabda müqəddimə əvəzinə verilmiş “Duayi-padşah” Rusiya çarı II Nikolay Romanova həsr edilmiş, padşahın özünə və yarına (xammına) “virdi-zəban” (dilinin əzbəri) olan duanı şübhəsiz ki, Naseh təxəllüslü Ağca Əli Əfəndizadə (Şamaxı, 1856-1914) yazmışdır. “Türk nəğmələri məcmuəsi”nin ilk 9 şeirinin möhürbəndləri də “Naseh” adı ilə damğalanmışdır. Şairin təxəllüsünə və fərdi üslubuna güvənərək birmənalı vurğulamaq olar ki, “Türk nəğmələrinin məcmuəsi” adlı kitab Ağca Əli Naseh Əfəndizadənin ilk poeziya toplusudur.

Söylənən fikri qüvvətləndirmək üçün həmin kitabdan Nasehin şeirlərinin son bəndində ~~şərh~~ təxəllüsü olan bənd və beytləri təqdim edirik:

*Sübhü məsa söylər Nasehi-nalan,
Qəflət ilə yatma, huşə gəl, oyan.
("Tərif-i-elm", s.5-6)*

*Sübhü məsa söylə Naseh,
Virdi-zəban eylə Naseh,
Dua eylə belə Naseh,
Rəhmətini eylə şamil,
Ədəblə elmə qıl amil.
("Münacati-mütəllimin", s.7-8)*

*Naseha mədrəsə dər bağı həyavü ismət,
Oldur yetirən bari-dirəxti-hikmət.
("Tərif-i-məktəb", s.8-10)*

*Nasehin eşidin bu nəsihətin,
Aşnalara gör necə edir bu vəsiyyəti
("Bahariyyat", s.10-11)*

*Naseh nəsihət etməz, əğyarə etmə cuş ilə guş,
Kibrü məniyyət etmə həmvarə.
("Nəsayih", s. 11-12)*

*Cümlə guş edin Nasehin sözün,
Bisəmər olan oğuli - qulu neylərəm.
("Tərgibi-ətfali-məktəb", s.13-14)*

*Aç bir gözün qəflətdən ol huşyar..
Naseh nəsihəti deyil kəm əyyar.
("Bahariyyat", s.14-16)*

*Naseh bu nəsihət ki, deyirsən nə gözəldir,
Ümid budur rəhmət edə haqq əvəzinə.
("Fəziləti-məktəb", s.16-18)*

Nasehin "Türk nəğmələrinin məcmuəsi" kitabında yer alan "Nəsihət", "Tərgib", "Marşı-İrani", "Tərif-i elm və tərbiyə", "Göz aç", "Pənd", "Gap", "Nəsayih" şeirləri digər əsərləri ilə eyni üsluba, biçimə, məzmunə və sıralanmaya daxildir.

Postcümhuriyyət dövrünə qədər bəzi kitablarda müəllifin adı verilməmiş (Mə. H.K.Sanılının “Mahnılar” – 1919 şeir toplusunda müəllifin adı qeyd olunmamışdır – A.R.) bəzilərində isə yalnız “camei və nəşiri”nin adı verilmişdir. Nasehin kitabındakı şeirlərdən bəzisinin tutarlı faktlara əsaslanmadan H.B.Zərdabinin hesab edilməsi, onun adı ilə müxtəlif nəşrlərə yol açması tamamilə yanlış yozum, absurd ehtimaldır. Şübhəsiz ki, bu yanlışlığın ilk qaynağı H.B.Zərdabinin vəfatından iki il sonra hicri 1326-cı (miladi 1909-cu) ildə “Nicat” məarif cəmiyyətinin təşəbbüsü, nəşirliyi və maliyyə dəstəyi ilə “Türk nəğmələrinin məcmuəsi” kitabının Orucov qardaşlarının çapxanasında təkrar basılmış və yayınlanmışdır. İkinci nəşrin bağışlanmaz qüsurlarından biri də ondan ibarətdir ki, “Nicat”çılar kitabı bütövlükdə H.B.Zərdabiyə aid edərək titullarına yazmışdılar: “Həsən bəy Məlikzadə Zərdabinin Türk nəğmələrinin məcmuəsi” [12].

Mövcud təqdimatda bulunanlar bəlkə də güman etmişlər ki, bununla Həsən Bəy Zərdabinin şöhrətini daha da yüksəltmiş və onu məşhurlaşdırmışlar. Amma, törətdikləri xətanın böyüklüyündən xəbərsiz olanlar unutmuşlar ki, onlar oxucuları çaşdırmış, onların əsassız mövqə sərgiləməyə, yetərinə dəlil-sübut olmadan birinin əsərini digərinin adına çıxmağa vadar etmiş, yazının, kitabın ülviliyyətinə, qüdsiyyətinə olan inamı sarsıtmışlar.

Həsən Bəy Zərdabinin nəşiri olduğu “Türk nəğmələrinin məcmuəsi”ndə (Bakı, 1901, s.30-31) və eyniadlı kitabın ikinci nəşrində (B., Nicat Cəmiyyəti, Orucov mə. 1909, s.28-30) “Gap” şeiri imzasız çap olunmuş, növbəti nəşrdə Cəfər Bünyadzadənin çap etdirdiyi “Kəşkül və yaxud Nəğmələr məcmuəsi”ndə (“Səda” mətbəəsi, 1913, s.12) yanlış olaraq əsərin imza yerində “Həsən bəy Zərdabi” yazılmış, eyniadlı kitabın 1914-cü il (s. 13-14) nəşrində də bu səhv təkrarlanmışdır. Nəticədə C.Bünyadzadənin məlum səhvi “Milli nəğmələr”də də özünü büruzə verməli olmuşdur. C.Bünyadzadənin “Kəşkül...” kitabında “Gap”ın 4-cü bəndi, 3, 5 və 6-cı bəndin son misraları ixtisar edilmişdir. Yanlış mülahizələr güvənənlərə rəğmən, “Gap” şeiri birmənalı olaraq Ağa Əli Nəseh Əfəndizadəyə məxsusdur.

“Kəşkül və yaxud nəğmələr məcmuəsi”nin “1913-cü il nəşrində “Ayıl qardaşım” şeiri (s.17) yanlış olaraq “Həsən bəy Zərdabi” imzası ilə verilmiş, səhvini anlayan nəşir eyniadlı kitabın bir il sonra, ikinci nəşrində (“Səda” mətbəəsi, 1914, s.18-19) “Kazımovski” imzası ilə çap etdirmişdir. “Kazımovski” – tanınmış şair Səməd Mənsurun soyadıdır. Onun “Kəşkül və yaxud Nəğmələr məcmuəsi”ndə “Atalara xitab”, “Millətə xitab”, “Marş” adlı şeirləri “Səməd Mənsur Kazımov”, “Səməd Mənsur” imzası ilə çap olunmuşdur. “Ayıl qardaşım” şeirinin 5-ci beytinin “Kəşkül və yaxud Nəğmələr məcmuəsi”ndə tam fərqli olduğu da qeyd edilməlidir.

“Milli nəğmələr” poeziya toplusunda yetərinə diqqətçəkən, bu gün sevilə-sevilə qürur, fərah hissi ilə oxunan, dillər əzbəri olan, zaman-zaman əsl müəllifi mübahisə predmetinə çevrilən şeirlərdən biri də Cəmo bəyin “Vətən Marşı” adlı əsəridir. Sözləri bugünkü Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni ilə eyni olan “Vətən Marşı”nın Cümhuriyyət Parlamentində müzakirəsi və təsdiqi baş tutmamışdır. Himn və Gerb üzrə elan edilmiş müsabiqənin yekunu 1 may 1920-ci ilə təyin edilsə də Cümhuriyyət hökumətinin Rusiya ordusu tərəfindən işğalı nəticəsində bu mühüm dövlət tədbiri yarımçıq qalmışdır.

1918-ci ildə Cəmo bəy Cəbrayılbəyli tərəfindən yazılmış, ilk adı “Vətənim” olan Üzeyir bəy Hacıbəylinin bəstəsindən sonra “Vətən Marşı” adlandırılmış və 1919-cu ildə Mirzəzadə qardaşlarının nəşr etdirdiyi “Milli nəğmələr” kitabında çaplanmış şeirin sonrakı taleyi həm qarqaşalı, keçməkeşli, həm də uğurlu olmuşdur. Cəmo bəy Cəbrayılbəyli

"Vətən Marşı" şeirinin nəşr tarixi və müəlliflik məsələsi ilə daha ətraflı tanış olmaq üçün bu sətirlərin müəllifinin mövzu ilə bağlı monoqrafiyasını nəzərdən keçirməsi lazımdır [13].

Monoqrafiya 2025-ci ildə "Elm və sənət məclisi"ndə, qəzet və jurnallarda televiziya ekranında, saytlarda sosial şəbəkələrdə geniş müzakirə olunduğu üçün bəzi məqamlara diqqət yetirmək zərurəti yaranmışdır. Öncə adı çəkilən monoqrafiyanı oxuyaraq müəllifini mətbuatda və sosial şəbəkələrdə bildirən professorlardan, tarixçi, filoloq, jurnalistlərdən Solmaz Rüstəmovə-Tohidi, Ədalət Tahirzadə, Hamlet İsxanlı, Bədirxan Əhmədli, Abid Tahirli, Əlizadə Əsgərli, Almaz Ülvi, Tamella Kərimova, Safurə Quliyeva, Əhməd Məmmədbağiroğlu və onlarla digərləri səmimi təşəkkürlərə layiqdilər. Onlar həqiqəti həqiqi sözün təəssübünü çəkən, cəsarətli düşüncə adamlarıdır. Az da olsa heç bir faktın əks mövqedə dayanan opponentlərə də rast gəldi. Onlar şeirin yazılışından əvvəl himnimizin mətni kimi Ali Cavadın təsdiqindən 8 il sonra "Cəmo bəy" imzası ilə nəşr edilmiş "Vətən marşı"nın müəllifinin kimliyinə aydınlıq gətirmək üçün abreviatura istifadəsini irəli atdılar. Bu barədə filologiya elmləri doktoru, Cavadşünas-alim Aybəniz Əliyeva-Kəngərli "Bakı-Xəbər"ə müsahibəsində demişdir: "1919-cu ildə himnin mətni "Cəmo bəy" imzası ilə çap olunub. Əhməd Cavadın "Cəmo bəy" imzası ilə şeir yazmağa qabiliyyəti varmı? Belə bir şey ola bilərdimi? Ola bilməzdi... Gerçəklik budur ki, bu mətnin müəllifi Əhməd Cavad deyil... O vaxt Əhməd Cavadın oğlu Yılmaz Axundzadə dedi ki, bu "Cavadov Əhməd Məmmədali oğlu" deməkdir...

Bir məsələni də xatırladım: mənim ustadım, elmi rəhbərim Abdulla Şaiqin oğlu akademik Kamal Talıbzadə idi. Əhməd Cavadın oğlu Yılmaz Axundzadə Kamal müəllimə yazıb çıxıb xahiş etdirdi ki, Aybəniz bir də bu mövzuda danışsın" [14].

Eyni müsahibədə Aybəniz Əliyeva-Kəngərli "Himnimizin mətninin Əhməd Cavadla əlaqəsi olmadığını, Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin olduğunu ilk dəfə mən üzə çıxarıb çap etdirmişəm" – deyə xüsusi vurğulamışdır. Amma həqiqət odur ki, "Vətən marşı" ("Azərbaycan marşı") şeirinin müəllifinin Cəmo bəy Cəbrayılbəyli olduğunu Aybəniz Kəngərliyə 9 il əvvəl – 1990-cı ildə fədakar tədqiqatçı Mövsüm Əliyev "Odlar yurdu" [15] və "Ədəbiyyat və incəsənət" [16] qəzetlərində yazıb çap etdirmişdir (Onun bu ədalətli mövqeyini fil.ə.d. Aybəniz Kəngərli, tədqiqatçı-jurnalist İlham Abbasov, əməkdar müəllim Nazim Nəsrəddinov və onlarla digərləri dəstəkləmiş, davam etdirmiş, Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin həyatı və yaradıcılığı daha ətraflı araşdırılmışdır).

A.Kəngərlinin məlumatından o da bəlli olur ki, "Cəmo bəy" sözünü Ə.Cavadla bağlamaq üçün uzun illər prokurorluq oranlarında yüksək vəzifə tutmuş (1985-2001), Milli Məclisin deputatı olmuş (1990-1995), hörmətli Yılmaz Cavad oğlu Axundzadə (1935-2006) təxminən 2000-ci ildən sonra ilk dəfə abreviatura iddiasını irəli sürmüşdür. Ötən il (2025) bir qəzetdə bu versiya müəllifinin "professor Firudin Ağasıoğlu" olduğu da vurğulanmışdı.

Şübhəsiz ki, kimliyindən asılı olmayaraq bu "avreviatura" elmi və məntiqi əsası olmamaqla yanaşı, ərəb qrafikasını (əski əlifbanı) bilməyən oxucuları yanlış yola yönəltmək, nə qədər acı olsa da həqiqəti ört-basdır etmək niyyətilə uydurulmuş süni versiyadır.

Həm "Cəmo bəy" (جمو پک) sözünü, həm də "Cavad Əhməd Məhəmməd Əli oğlu" (جواد احمد محمد علی اوغلو) kəlmələrini ərəb qrafikası ilə yazıb müqayisə etsək abreviaturanın qüsurları, uyğunsuzluğu özünü qabarıq büruzə verəcəkdir.

Birinci uyğunsuzluq: “CƏMO” (جمو) sözü ərəb qrafikası ilə üç hərfdən ibarət olduqda halda “Cavad Əhməd Məhəmməd Əli oğlu» (جواد احمد محمد علی اوغلو) beş sözdən ibarətdir.

İkinci uyğunsuzluq: “CƏMO” (جمو) sözünün ərəb əlifbası ilə yazılışındakı “Ə” qrafik işarəsi olmayan səmdir. “Əhməd” sözündəki (احمد) “Ə” isə (ا) əlif hərfi ilə yazılır və bu qrafik işarə “Cəmo” (جمو) sözündə yoxdur.

Üçüncü uyğunsuzluq: “Məhəmməd Əli” (محمد علی) adı mürəkkəb isim olsa da ərəb qrafikası ilə komponentlər ayrı yazılır. “Əli” (علی) sözünün birinci hərfi olan əyn (ع) hərfi “Cəmo” (جمو) ismində öz qrafik əksini tapmamışdır.

Dördüncü uyğunsuzluq: “Cəmo” (جمو) sözündəki “o” hərfi ərəb işarəsi ilə yazılır “vav”la (و) yazılır, “oğlu” (اوغلو) sözündəki “o” hərfi isə əski əlifba ilə “Əlif” və “vav” (ا) qrafik işarələrinin birliliyindən ibarətdir.

Beləliklə, “Cəmo bəy” sözü “Cavad Əhməd Məhəmməd Əli oğlu” anlamının abreviaturasına çevrilə bilmir. Bu yozuma istinad edərək “Vətən marşı” şeirini Cümhuriyyət şairi Əhməd Cavadın yazdığını düşünənlər, iddia edənlər ciddi yanılırlar. Bu fikri bir nəpə argument ilə də möhkəmləndirmək mümkündür:

1. “Cəmo bəy” imzalı “Vətən marşı” şeiri Əhməd Cavadın olsaydı “müəllif” həmin şeirini də 1919-cu ildə “Milli nəğmələr”dən bir neçə ay sonra “Hökumət mətbəəsində çap olun”muş və cəmi 38 səhifəlik “Dalğa” kitabına daxil edərdi.

2. Ə.Cavad “Dalğa”ya yazdığı “Bir-iki söz”ündə oxucularının diqqətinə çatdırırdı: “Bu kitabça say hesabı ilə ikinci kitabçamdır. “Qoşma”nın qazandığı hüsn-i təvəccübünə də təb etdirdi. İçərisində ən yeni parçalar olduğu kibi pək əskiləri də vardır. Düzülsü tərix etibarilə degildir. Verilən izahatlar yoldaşlardan bir qisminin əsrarı üzərinədir. “Vətən verən utanmaz!” [17].

Ə.Cavad “Dalğa” kitabçasının “İçərisində ən yeni parçalar olduğu kibi pək əskiləri də vardır” – deyir və səmimi düşüncəsi ilə özü sonralar adına çıxılacaq (Hacı Kərim Sanılının “Azərbaycan” (1919), Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin “Vətən marşı” (1919) və s.) şeirləri mistik bir uzaqgörənliklə qəbul etmir.

3. Ə.Cavadın 1990-cı ilə qədər Azərbaycanda və Türkiyədə çap olunan bütün şeirlər özünün açıq imzası ilə verildiyi halda “Cəmo bəy”in “Vətən marşı” (sonralar “Azərbaycan marşı”, “Azərbaycan marşı”) heç bir nəşrdə “Ə.Cavad” imzası ilə dərc edilməmişdir.

Ehtimal etsək ki, “Cəmo bəy”in “Vətən marşı” Ə.Cavadındır, onda istiqlal şeirinin bu imza ilə çap etdirdiyi digər şeiri varmı – Xeyr! Yaxud “Cəmo bəy” imzası ilə həmin dövrdə çap olunmuş “Qənbər və Heydər”, “Nəğmə”, “Annəmə”, “Sənsən” və b. şeirləri Ə.Cavada aid etmək mümkündürmü? – Əlbəttə xeyr! Niyə? Çünki bu halda atasının hadisəsi baş verir. Bəs onda niyə eyni imza ilə nəşr edilmiş “Vətən marşı” heç bir fakt, sənədə əsaslanmadan Ə.Cavada aid edilməlidir?! Ona görə ki, “Vətən marşı”nın mətni indiki Dövlət Himninin sözləri ilə eynidir?! Himnimizin sözlərinin müəllifliyi yalnız Əhməd Cavadı yaraşır deyə Cəmo bəyin haqqını danmaq olarmı?!

4. Araşdırmalar təsdiqləyir ki, Cəmo bəyin “Vətən marşı” (“Azərbaycan marşı”) əsəri Ü.Hacıbəylinin notu ilə birgə ilk dəfə Etem Üngörün “Türk marşları” (Ankara, 1905) kitabında çap olunmuş, Mayestro Niyazi 1968-ci ildə həmin kitabı Türkiyədən Bakıya gətirərək Vəqif Səmədoğluna vermiş, o da öz növbəsində “Azərbaycan marşı”nın notunu və mətnini köçürərək kitabı Mayestroya qaytarmışdır. 21 ildən sonra V.Səmədoğlu bəstəkar

Əzizə musiqini aranjman etdirmiş, ona elə gəlmişdir ki, E.Üngörün "Türk marşı"nda "Azərbaycan marşı"nın "...bəstəkarı kimi Üzeyir Hacıbəyovun, mətnin müəllifi isə Əhməd Cavadın adı qeyd olunub" [18].

Əslində isə göstərilən mənbədə bəstəkarın adı yazıldığı halda "mətnin müəllifi kimi Əhməd Cavadın adı" qeyd edilməmişdir. Nəticədə Cəmo bəyin "Vətən marşı" ("Azərbaycan marşı") Milli Məclisin 27 may 1992-ci il, 142 sayılı qərarı ilə yanlış olaraq Əhməd Cavadın adına çıxılmış, mühüm dövlət sənədini Prezident vəzifəsini icra edən İsa Qəmbərov və MAM-in komitə sədri Firudin Cəlilov imzalamışdır.

5. Nəhayət, ideoloji yönündən Əhməd Cavad əqidəsinə sadıq musavatçı şair idi və onun siyasi baxışlarına zidd olan bir partiyanın – Sosialistlər frqəsinin himayəsində fəaliyyət göstərən "İran" mətbəəsinin nəşrində iştirakı mümkünsüz idi.

Bütün bu qeyd edilən arqumentlər təsdiqləyir ki, Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin "Vətən marşı"nın ("Azərbaycan marşı"nın) Əhməd Cavada aidiyyəti yoxdur və Milli Məclis səsiyəsində vaxtilə buraxılmış səhv düzəldilməsi indi düşündüyümüzə qat-qat müşkül olma da xalqımızın vətənpərvər və ləyaqətli övladları real həqiqətləri bilmək haqlarına, ədəbiyyətlərinə malikdirlər.

"Vətən marşı" ("Azərbaycan marşı") şeirinin C.A.Cəbrayılbəyliyə məxsus olduğunu təsdiqləyən yetərinə mötəbər arqumentlər və faktlar mövcuddur:

1. İlk adı "Vətənim" olan, "Milli nəğmələr" (1919, s.22) məcmuəsində "Vətən marşı" tərkibində ilə nəşr edilən şeirin müəllifi birmənalı olaraq "Cəmo bəy"dir. Bu birinci və əsas arqumentdir. Bu adın düürlüyü üzərinə abreviatura adı ilə şübhə kölgəsi salmaq məkirlikdən, hiyləgərlikdən başqa bir şey deyildir.

2.Həmin dövrün mətbuatında Cəbrayılbəyлідən başqa "Cəmo bəy" imzası ilə şeirlər, nəğmələr, ədəbi əsərlər yazıb çap etdirən ikinci şəxs məlum deyildir (Cəmo bəy Hacınski adını bu polemikaya daşıyanlar buyurub onun Azərbaycan türkcəsində bircə şeirini üzə qatırsınlar. A.Bayramoqlunun bu adla bağlı ehtiyatsızlığından indi də bəziləri əsas problemə diqqəti yayındırmaq, suyu bulandırmaq məqsədilə istifadə edirlər).

3. C.A.Cəbrayılbəyli 1912-1922-ci illərdə "Məktəb", "Evraqi-nəfisə", "Qırmızı pınış", "Yeni yıldız" jurnallarında, "İqbal" qəzetində və b. mətbuat orqanlarında lirik şeirlərini, nəğmələrini, hekayə, məktub və məzhəkələrini "Cəmo bəy", "Cəmo C.", "Cəmo Cəbrayıl", "Cəmo bəy Cəbrayılbəyli", "Cəmo Cəbrayılzadə" və digər imzalarla çap etdirmişdir. Dövrünün tanınmış ədibinin imzası ilə eyniyyət təşkil edən, onun (Cəmo bəyin - A.R.) şair, nasir, dramaturq oxşarı mövcud deyildir.

4. "Vətənim" ("Vətən marşı", "Azərbaycan marşı") şeirinin ərəb qrafikalı ilk versiyası Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin ailə arxivindən tapılmışdır. Hafizəsinə güvənərək "Cəmo bəy"sinin "Vətənim" şeirini kağıza köçürən Gülsüm Əfəndizadə sonda qeyd etmişdir: "Müəllifi - əzizimiz, çox hörmətə layiq və malik, mərhum Cəmo bəy Cəbrayılzadədir. Yazılıbdır 1918-minci sənədə, Bakı şəhərində" [19].

Cəmo bəyin "Vətənim" şeiri "Vətən marşı"nın çap nüsxəsinin surəti deyil, onun əslin və fərqli versiyasıdır.

5. Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin 1918-ci ildə yazdığı "Vətənim" şeiri cüzi redaktə ilə "Milli nəğmələr" kitabında "Vətən marşı" (1919), "Öz dilək" jurnalında "Azərbaycan marşı" (1923), "İstiqlal uğrunda" şeirlər məcmuəsində "Azərbaycan" (1928), "Gənclər

yaradıcılığı” dərgisində “Azərbaycan” (1944), “Türk Marşları” kitabında “Azərbaycan marşı” (1965), “Azerbaycan Balosu” dərgisində “Azərbaycan, Azərbaycan” (1966) adları ilə dərc olunmuşdur. Siyasi mühacirlərimizin dəstəyi ilə zaman-zaman xaricdə çap olunmuş bu şeirin imza yerində “Əhməd Cavad” adına təsadüf edilməmişdir.

6. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Milli Məclisin 27 may 1992-ci il tarixli, 147 sayılı absurd qərarına rəğmən nüfuzlu nəşrlərdə, xüsusilə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası”nda [20], “Şamaxı Ensiklopediyası”nda [21]. “Azərbaycan Respublikasının hazırkı himninin mətninin müəllifmin Cəmo Cəbrayılbəyliyə mənasız olması” vurğulanmışdır.

“Vətən marşı” (“Azərbaycan marşı”) şeirini Ə.Cavada aid edənlərin “saman çöpündən” də zəif və yeganə bəlgəsi, argumenti “Cəmo bəy” imzasını abreviatura hesab etmələridir. Bu uydurma versiyanı 1919-1990-cı illərdə təsdiqləyən bir dənə də olsa yazın heç bir qeyd, əlyazma, xatirə, çap və ya qeyri-çap materialı mövcud deyildir.

Yetərinə məlum həqiqətlərə skeptik yanaşan, mübhəm sifarişlərə köləlik edən “filankəs belə deyib” zehniyyətini doqmalasdıran opponentlərimin mövzu ilə bağlı bəzi mülahizələrinə aydınlıq gətirməyi də zəruri hesab edirəm.

Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin “Vətənim” (“Vətən marşı”, “Azərbaycan marşı”) şeirinin əlyazmasının Gülsüm Əfəndizadənin xətti ilə ailə arxivindən tapılmasını əsəbi rəvayət qarşılayan birisi yazır: “Şeirin əlyazması yoxdur. Asif Rüstəmlinin kitabında təqdim edilən əlyazma Cəmo Cəbrayılbəyliyə aid deyil, Cəbrayılbəylinin böyük bacısının nəvəsi Gülsüm Əfəndizadə tərəfindən sonradan kağıza köçürülüb... 1967-ci ildə bir qohumun yaddaşından yazıya köçürdüyü əlyazma (?) belə ciddi mövzunun dəlili ola bilirmi?”

Sual sahibinin narahatçılığına səbəb olan iki detala diqqət yetirək: 1. Cəmo bəyin “Vətənim” şeiri öz xətti ilə yazılmayıb. 2. Bu şeiri Gülsüm Əfəndizadə 1967-ci ildə yaddaşından kağıza köçürməsi dəlil sayıla bilirmi?

Əvvəla, “Vətən marşı” anonim, gizli imza və ya ləqəblə deyil, müəllifin öz adı ilə çap olunmuşdursa onun avtoqrafı əlyazmasının saxlanılmasına ehtiyac varırmı? Məlumdur ki, Vəli Xulufu “Aləmi bəzər – özü lüt gəzər” tapmacasına, Əhməd Cavad “Göy-gül” şeirinə görə 1937-ci ildə repressiyanın qurbanına çevrilmişlər. “Üç rəngli bayrağınla məndə yaşa” – misralı “Vətən marşı”nın əlyazmasını o qanlı-qadalı illərdə evdə saxlamaq ölüm hökmünə bərabər tutulmazdı?! İkincisi, Cəmo bəyin xanımı Şəfiqə Cəbrayılbəylinin xahişi ilə Gülsüm xanım dayısı Cəmo bəyin “Vətənim” (“Vətən marşı”) şeirini 1967-ci ildə yaddaşından kağıza köçürübsə və bu şeir hazırkı Dövlət himnimizin mətni ilə eynidirsə, niyə də mötəbər dəlil sayıla bilməz?! 1967-ci il sovet rejiminin tüğyan etdiyi, “Azərbaycan dili” tələbinə görə tələbələrin kütləvi həbs olunduğu dövr idi. Bu vaxt kim inanardı ki, Azərbaycan haçansa dövlət müstəqilliyini bərpa edəcək, yaddaşdan kağıza süzülən “Vətənim” şeiri Cümhuriyyət varisinin - çağdaş Respublikamızın himninə çevriləcək?”

Cəmo bəy Cəbrayılbəylinin “Vətənim” (“Vətən marşı”) şeirini 37-nin qan qoruyucu mühitindən zədəsiz keçirərək məhz 1967-ci ildə müəllifin – Cəmo bəyin 80 illiyində şeir təbiətli Gülsüm xanımın kağıza köçürməsi mənəvi sərvətlərimizin qorunmasında milli yaddaşın etibarlı saxlanacağı yeri olduğunu bir daha təsdiqləməirmi?!

Cümhuriyyət yadigarı olan “Milli nəğmələr” kitabı Abbas Səhhətin “Azərbaycan” şeiri ilə açılır. Bu əsər ilk dəfə “Məktəb” jurnalının 1914-cü il, 1 fevral tarixli ikinci sayında “Vətən” adı ilə dərc olunmuşdur. “Milli nəğmələr”də bu əsərin adı “Azərbaycan” sözü ilə

...nəmiş, ilk mənbədə birinci bəndin birinci misrası: “Qafqaz qitəsidir mənim vətənim”
...üçüncü misrası: “O məmləkətdə mən vücudə gəldim” – sözləri qismən dəyişdirilmişdir.
...A.Səhhətin “Fəryad” və “Quşlar” şeirləri də yer almışdır.

Satirik şair Mirzə Ələkbər Sabirin elm, təhsil və tərbiyədən bəhs edən “Elm və birligə
...”, “Məktəb” və “Məktəbə tərgib” şeirləri də topluya daxil edilmişdir. Sovet dönəmi
...hophopnamə”lərinin “İzah və şərhlər”ində “Məktəbə tərgib” şeiri haqqında yazılmışdır:
...“Milli nəğmələr” məcmuəsində (1907) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur.”
...dur ki, 1907-ci ildə bu adda məcmuə nəşr edilməmişdir. Tərtibçilər 1919-cu ildə
...“Milli nəğmələr”in tarixini “1907” göstərməklə diqqəti Cümhuriyyət dövründən
...qaldırmaq məqsədi güdmüşlər. Təəssüf ki, M.Ə.Sabirin müstəqilliyimizin bərpasından
...da nəşr edilən “Hophopnamə”lərində də bu səhv indiyədək təkrarlanır.

“Milli nəğmələr”də ən çox şeiri çap olunan şair Ağa Əli Nasehdir. Onun altı şeiri
...Naseh imzası ilə, on bir şeiri isə imzasız olaraq kitaba daxil edilmişdir. Şairə qarşı Mirzə-
...qardaşların bu lütfkarlığı Nasehin vaxtikən onlara göstərdiyi təmənnasız səxavətin,
...dostu dəstəyin bədəli, minnətdarlıq nişanəsi kimi də dəyərləndirmək olar.

Nəticə

“Milli nəğmələr” kitabında imzasız verilmiş iyirmi iki şeirin müəlliflik məsələsinə
...lıq gətirilmiş, on doqquz əsərin isə yazarını müəyyənləşdirmək mümkün olmamış-
...Poeziya toplusunda iki nəfər xanım şairə - Rəbiyyə xanım “Ninni” və Xədicə xanım
...“Milli marş” əsərləri ilə təmsil olunur. Rəbiyyə xanım haqqında heç bir məlumata rast
...məsə də, Xədicə xanım haqqında az da olsa məlumat mövcuddur. O, “Milli marş”
...ini «Evraqi-Nəfisə» məcmuəsinə tədqim etmiş, jurnalın müdiri, tanınmış bəstəkar
...Zülfüqar bəy Hacıbəyli 28 may 1919-cu il “Azərbaycan istiqlalı” bayramı günündə ifa
...ması üçün şeirə musiqi bəstələmişdir. Məcmuədə nəşr olunan “Milli marş”ın sonunda
...aksiya tərəfindən yazılmışdır: “Azərbaycanın gənc şairələrindən Xədicə xanımın ilk
...olaraq yazdığı və “Evraqi-nəfisə”yə hədiyyə etdiyi təraneyi-vətənpərvəranəsidir”.
...Sonrakı mərhələdə “Azərbaycanın gənc şairələrindən Xədicə xanım” haqqında yetərincə
...informasiya əldə etmək çətin olsa da ehtimal etmək mümkündür ki, o Cümhuriyyət döv-
...rində və postcümhuriyyət illərində şeirləri, publisistik yazıları “Evraqi-nəfisə”, “Məarif
...və mədəniyyət”, “Şərq qadını” jurnallarında nəşr olunan gənc maarifçi fəal Xədicə xanın
...Seyidzadədir. Onun “Məarif və mədəniyyət” jurnalının 1923-cü il 4-5-ci birləşmiş sayında
...50) “Gənc qələmlər” rubrikası altında dərc etdirdiyi “Bəhar gəlişi” adlı şeiri diqqəti
...cəlb edən ədəbi nümunələrdəndir:

*Bəhar oldu güllər açar çəmənlərdə, dağlarda,
Hər tərəfdən atir saçar qərənfillər bağlarda.
Bundan belə yer yüzünü süslər yaşıl sünbüllər,
Hər tərəfdən nəğmə oxur şirin dilli bülbüllər... və s.*

Xədicə xanım Seyidzadənin “Bəhar gəlişi” şeiri “Məarif və mədəniyyət” dərgisində
...çap ediləndə müəllif Bakı şəhərindəki “17-ci Ünas məktəbi 2-ci qrup mütəlliməsi” idi.
Onun poetik yaradıcılığı barədə təəssüf ki, ətraflı məlumata malik deyilik.

Qafur Rəşad və Ağa Həsən Mirzəzadə qardaşlarının 1919-cu ildə cəm və nəşr edilən “Milli nəğmələr” kitabında Azərbaycan Türk ədəbiyyatının görkəmli simaları, söz sənətinin müqtədir şəxsiyyətləri ilə yanaşı Rəbiyyə xanım, Xədicə xanım kimi gənclərə diqqət göstərilməsi, onların ədəbi mühitə tənənəli təqdim olunması, elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində milliliyin coşğusu, poeziyada birliyə, qardaşlığa, dövlət, ordu quruculuğuna çağırışlar Cümhuriyyət məfkurəsinin insanlara bəxş etdiyi istiqlal şərqisi, duyğuların zəza gətirən həyat təranələri, milli nəğmələrdir. Bu kitaba daxil edilmiş əsərlər günümüzə səsleşən, milli ruhlu, aydın məsləkli, vətənpərvərlik və yurdsevərlik hissiyyatı aşılaraq çağdaşlığını qoruyub saxlayan həyat və mübarizə simfoniyasıdır.

QAYNAQLAR

1. Azərbaycan kitabı (bibliografiya), üç cildə, I cild. 1780-1920. Bakı: 1963, s.175
2. «Azərbaycan» qəz., 1918, 20 təşrin-i sani (noyabr), № 45, s.1
3. Tazə milli marş. B., “Evraqi-nəfisə” jur., 1919, 28 may, № 3, s.11
4. Məcmuənin adresi. Bakı, “Zənbur” məcmuəsi, 1919, 9 nisan (aprel), № 1, s.2
5. Elan. Bakı, “Zənbur” məcmuəsi, 1919, 26 təmmuz (iyul), № 16, s.7
6. Bakı: «İstiqlal» qəzeti, “Novruz” mətbəəsi, 1919, 4 vevral, (seşənbə), №1, s.1
7. Bakı: «Kəşkül və yaxud Nəğmələr məcmuəsi», “Səda” mətbəəsi, 1913, s.28-29
8. Əhməd Kamal. Təraneyi-vətən. Bakı: “Ordu marşları”, 1919, s.16
9. Marş. “Milli nəğmələr” (tərtib: Mirzəzadə). Bakı: “İran” mətbəəsi, 1919, s.58
10. Türk nəğmələrinin məcmuəsi (Nəşiri H.B.Zərdabi). Badkubə, Qubernski pravleniyanın mətbəəsi, 1318 (1901), 33 s.
11. Nəseh. “Duayi-padşah”. Türk nəğmələrinin məcmuəsi (Nəşiri H.B.Zərdabi). Badkubə, Qubernski pravliniyanın mətbəəsi, 1318 (1901), s.3
12. Türk nəğmələrinin məcmuəsi. Badkubə: Çapxaneyi bəradərani Orucov. 1326 (1909) s. 1
13. Asif Rüstəmli. “Cəmo bəy Cəbrayılbəyli: Həyatı və bədii yaradıcılığı”. Bakı: “Elm və təhsil”, 2024, 204 s. (Link: Prezident Kitabxanası: <https://www.preslib.az/az/elibrary/ebook/5QIupBi>)
- 14. Himnimizin müəllifi ilə bağlı söz-söhbət baş alıb gedir – Əhməd Cavadçılarının səsi çıxacaq mı?... (Aybəniz Kəngərli ilə müsahibə). Bakı: “Bakı-Xəbər” qəzeti, 2025, 23 aprel.
15. Mövsüm Əliyev. ADR: Gerb, Himn. Bakı: “Odlar yurdu” qəzeti, 1990, iyun, № 11
16. Mövsüm Əliyev. Tarixin “ağ səhifələri”. Bakı: “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1990, 20 aprel, № 14
17. Ə.Cavad. “Dalğa”. Bakı: Hökumət mətbəəsi, 1919 (1337), s.2 (38 s.)
18. İradə Səriyeva. Məşhur himnimizin müəllifi... (V.Səmədoğlu ilə müsahibə). Bakı-Xəbər qəz., 2011, 24 fev.
19. Gülsüm Əfəndizadənin əlyazmasının orijinalı şəxsi arxivimdədir – A.R.
20. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cildə. I cild. Bakı: “Lider nəşriyyatı”, 2004, s.279 (440 s.)
21. Şamaxı Ensiklopediyası. Bakı: “1905.az studio”, 2015, s.52 (432)